

УДК 351

Івашків Ю. Д.,

здобувач Академії муніципального управління

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Анотація. Розглянуто теорії розвитку регіону, які спираються на досягнення макроекономіки, мікроекономіки, інституційної економіки і інших напрямів сучасної економічної науки та науки державного управління. Визначено, що в даний час стає все більш яскраво вираженим запізнювання в розвитку теорії і методології основ регіонального стратегічного управління взаємодіями в господарській системі в порівнянні з моментом виникнення відповідних проблем. Досліджено зміст концепції локальних територіально-виробничих комплексів та концепції регіональної конкурентоспроможності. Встановлено, що в сучасних умовах депресивного стану економіки короткострокові ринкові моделі самі по собі не можуть викликати довгострокових ініціатив, що виходять за межі поточних інтересів, якщо поряд з ними не поставити механізми, націлені на перспективу довгострокового розвитку.

Ключові слова: довгостроковий розвиток, механізми, планування соціально-економічного розвитку, регіон.

Івашків Ю. Д.,

соискатель Академии муниципального управления

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПЛАНИРОВАНИЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Аннотация. Рассмотрены теории развития региона, которые опираются на достижения макроэкономики, микроэкономики, институциональной экономики и других направлений современной экономической науки и науки государственного управления. Определено, что в настоящее время становится все более ярко выраженным запаздывание в развитии теории и методологии основ региональной стратегического управления взаимодействиями в хозяйственной системе по сравнению с моментом возникновения соответствующих проблем. Исследовано содержание концепции локальных территориально-производственных комплексов и концепции региональной конкурентоспособности. Установлено, что в современных условиях депрессивного состояния экономики краткосрочные рыночные модели сами по себе не могут вызвать долгосрочных инициатив, выходящих за пределы текущих интересов, если рядом с ними не поставит механизмы, нацеленные на перспективу долгосрочного развития.

Ключевые слова: долгосрочное развитие, механизмы, планирования социально-экономического развития, регион.

Ivashkiv Julia D.,

Competitor Academy of Municipal Management

THEORETICAL APPROACHES TO THE PLANNING OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The theory of the region, based on the achievement of macroeconomics, microeconomics, institutional economics and other areas of modern economics and science of public administration. Determined that now is becoming more pronounced delay in the development of the theory and methodology of strategic management through regional

interactions in the economic system compared with the moment of occurrence of the relevant issues. The content of the concept of local clusters and the concept of regional competitiveness. It was established that in today's depressed state of the economy short-term market models alone can not cause long-term initiatives that go beyond current interests, if not next to them to put mechanisms aimed at long-term development.

Improvement and structuring action sequences regional administration in terms of the mechanism of formation of the resource base of optimization procedures for effective use of inputs is able to revive economic processes in the region. In view of the development of science, education, culture, the economy may force towards limiting activation process intensified development programs due mainly domestic sources of financing. In this regard, is expected to evaluate and analyze the basic parameters of the economic model of the implementation of development projects in the region, given its political and social structure.

In developing a strategy for sustainable regional development should take into account the likely course of events and the dynamic processes of economic, social and political, as well as changes in scientific and technological progress and structural policies. Considering the possible unforeseen events and trends - this requirement is always put forward the development prospects of the region, but now, when there is a transition to new production and economic relations, when in fact formed a qualitatively new relationships and dependencies between regions, on the one hand, and outside world - on the other, its value has increased. Today more than ever it is important to evaluate all possible situations from the standpoint of possible events and trends, as only given them the best we can determine, priorities, implementing various trajectories of socio-economic development with consequences, affecting the future status of the region.

According to the concept of a socially oriented economy, a sharp turn to the person implementing the basic policy aimed at creating conditions for a decent life, you must set the social standards of living conditions, criteria and performance indicators to be achieved in the region. This targets should be based on quantitative and qualitative data on regional community, and have the flexibility to succumb change and transformation based on changing political orientations and the intermediate results obtained.

Keywords: Long-term development, mechanisms, planning of socio-economic development region.

Вступ. Сучасне розуміння стратегічного планування розвитку регіонів передбачає удосконалення регіональної соціально-економічної системи на основі обґрунтування суто специфічних для кожного регіону (типу регіонів) перспектив розвитку з використанням методології стратегічного планування. Це отримує своє логічне продовження в підготовці системно структурованої сукупності генеральних цілей, задач, напрямів соціально-економічного розвитку. Досвід програмного планування в Україні показує, що найуживанішою в Україні та пострадянському зарубіжжі формою узагальнення цілей і задач є розробка теоретичних підходів до планування соціально-економічного розвитку регіону.

Проблеми розвитку національних економік, впливу глобалізаційних процесів на процес стратегічного планування вивчали в своїх роботах вітчизняні науковці, зокрема: Азарян О.М., Геєць В.М., Долішній М.І., Должанський І.З., Єпіфанов А. О., Краснова В.В., Лук'яненко Д.Г.,

Мельник А.Ф., Мельник Л.Г., Макогон Ю.В., Пахомов Ю.М., Поклонський Ф.Ю., Садеков А.А., Сало І.В., Стеченко Д.М., Чернега О.Б., Чумаченко М.Г., Шубін О.О. та інші. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, багато питань регулювання регіонального розвитку національних соціоекономічних систем залишаються дискусійними і недостатньо розробленими через фактори внутрішнього та зовнішнього середовища.

Постановка завдання. Розглянути теорії розвитку регіону. Дослідити зміст концепції локальних територіально-виробничих комплексів та концепції регіональної конкурентоспроможності. Встановити сучасні тенденції розвитку регіональної економіки та визначити механізми, націлені на перспективу довгострокового розвитку.

Результати. Проблема полягає в тому, що на даний момент не вироблено загального науково обґрунтованого й ефективного теоретико-методологічного підходу до створення концепції стратегічного планування та управління, не визначений її структурний і якісний склад, відсутнє чітке розуміння її ролі і місця в процесі стратегічного управління соціально-економічним розвитком, що відбивається як на якості самої стратегії, так і на значущості результатів її реалізації.

Теорії розвитку регіону спираються на досягнення макроекономіки, мікроекономіки, інституційної економіки і інших напрямів сучасної економічної науки та науки державного управління.

Схожість регіону і національної економіки визначає можливості застосування для регіону макроекономічних теорій (неокласичних, неокейнсіанських і ін.), особливо тих, які ставлять основною задачею виробничі чинники, виробництво, зайнятість, доходи. Теорії регіональної макроекономіки ближче відповідають парадигмі „регіон як квазідержава”. Таке застосування більш адекватне для однорідних (гомогенних) регіонів.

Мікроекономічні теорії доцільно залучати тоді, коли представлення регіону як точки або однорідного простору недостатньо і необхідно брати до уваги внутрішні відмінності (вузловий або поляризований регіон). Теорія і методологія мікроекономічного аналізу більше відповідають парадигмам „регіон як квазікорпорація” і „регіон як ринок”.

Еволюція теорії регіону відображає підвищення ролі „нематеріальних” цілей і чинників економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіонів на модель стійкого (еколого-соціо-економічного) розвитку.

В умовах трансформаційної економіки кожний регіон стає економічною підсистемою з сильним взаємозв'язком своїх основних елементів.

Значно зростає вплив доходів і платоспроможного попиту на регіональне виробництво, споживання і інвестиції, розвиток соціальної

сфери, а також вплив виробництва на зайнятість і доходи. Міжрегіональний обмін здійснюється тепер на ринковій основі, і тому регіон як ринок випробовує вплив зовнішніх конкуруючих і доповнюючих ринків товарів, праці і капіталу. Відносини між регіонами і зовнішнім світом є переважно торговими, хоча останнім часом регіони стають учасниками міжрегіонального і міжнародного ринків кредитних ресурсів і цінних паперів.

Центр виступає безпосереднім учасником відносин з регіонами, головним чином, у фінансовій сфері: у формі міжбюджетних трансфертів, прямих втрат бюджету на територіях регіонів, надання регіонам цільових кредитів, купівлі-продажу цінних паперів та ін.

В даний час стає все більш яскраво вираженим запізнювання в розвитку теорії і методології основ регіональною стратегічного управління взаємодіями в господарській системі в порівнянні з моментом виникнення відповідних проблем. Швидко знецінюється досвід і принципово ускладнюються задачі, що пов'язано з взаємозалежністю всіх суб'єктів. Виник і збільшується розрив між складністю і новизною задач, з одного боку, і формами, методами і прийомами регулювання, напрацьованими у минулому, – з іншого. Підвищується вірогідність стратегічних несподіванок. При цьому слід враховувати, що відповідно до нової концепції гіперконкуренції нормою є вже не рівноважний стан, а безперервна зміна тенденцій у всіх галузях і сферах господарської діяльності.

Об'єднуючим початком має стати документально оформлений і науково обґрунтований план соціально-економічного розвитку регіону, складений на основі аналізу реальних ресурсних можливостей і територіальних обмежень, що в свою чергу дозволить визначити цілі і задачі ресурсного забезпечення розвитку регіону.

Державний центр може робити вплив на соціально-економічні процеси в регіоні по ряду напрямів. Прямі методи пов'язані з виділенням коштів на підтримку життєвого рівня населення (соціальні трансферти), на поповнення доходів регіонального бюджету (бюджетні трансферти), на підтримку галузей економіки і соціальної сфери.

У свою чергу, кожний з цих напрямів може бути представлений також двома складовими: витратами на поточне споживання і функціонування і витратами на інвестиції. Непрямі важелі державної дії пов'язані із зміною порядку формування і розподілу державних доходів, встановленням пільгових умов оподаткування і формування регіональних фінансових ресурсів, ексклюзивного (при необхідності) порядку залучення позикових засобів.

У розглянутій моделі достатньо повно представлені можливості використання такого роду важелів державного впливу на процеси регіональною розвитку. Модель дозволяє давати комплексну оцінку

кожній конкретній дії держави в регіоні через систему взаємопов'язаних індикаторів, дозволяючи оцінювати не тільки прямі наслідки схвалюваних рішень, але і як позитивні, так і негативні мультиплікативні ефекти, що викликаються ними.

Існує багато зарубіжних та вітчизняних концепцій регіональної політики та менеджменту регіонального розвитку. Заслужують на увагу вітчизняні концепції територіально-виробничих комплексів, концепція центр-периферія, диференціальної земельної ренти та регіональної конкурентоспроможності.

Концепція локальних територіально-виробничих комплексів (ТВК). Дослідження ТВК різного рівня були детально розроблені радянською школою економічної і соціальної географії та регіональної економіки. Під ТВК розумілося таке поєднання взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів виробництва певної території, за якого забезпечувалося формування певного народногосподарського ефекту.

Цей ефект виникав на основі:

1) формування стійких виробничих, інфраструктурних, техніко-технологічних, постачальницько-збутових та інших зв'язків між окремими підприємствами комплексу;

2) розвитку кооперування і комбінування виробництва;

3) широкої спеціалізації підприємств, за якої досягається значний економічний ефект від масштабу виробничої функції;

4) багатогалузевої диверсифікації виробничої діяльності, що була пов'язана з неоднорідністю природних, трудових, інфраструктурних ресурсів та місць прикладання праці;

5) концентрації та агломерування різних видів виробництва, що сприяли посиленню їх функціональної взаємопов'язаності;

6) комплексного використання сировини й відходів;

7) оптимізації системи природокористування.

У результаті діяльності ТВК виникала значна економія суспільної праці, економія на масштабах виробництва, на інфраструктурному, науково-конструкторському та інженерно-технічному обслуговуванні, на зв'язках і комунікаціях, на централізації та єдності цілепокладання функцій управління тощо. В умовах радянської економіки створення ТВК стало чи не єдиною моделлю розвитку й територіальної організації господарства, оскільки забезпечувало зростання економічної ефективності виробництва директивними плановими (неринковими) способами.

Складність, полікомпонентність, багатоваріантність і багатофакторність моделі ТВК фактично унеможлилювали її формалізацію, логіко-математичну інтерпретацію та ефективну практичну реалізацію на рівні крупних регіонів в умовах жорсткого планування й централізації. Натомість, окремі форми локальних компактних ТВК

(промислових агломерацій, вузлів, центрів), що мали місце на теренах СРСР (особливо в районах нового індустріального освоєння, багатих на сировинні й паливно-енергетичні ресурси) можна було піддати формалізації та статистичній інтерпретації, системно-структурному аналізу та логіко-математичному моделюванню. Це робило можливим детальний аналіз процесів територіально-виробничого комплексоутворення й формування ТВК на локальному рівні, а також сприяло практичному втіленню методичних підходів комплексології.

Під моделлю „центр-периферія” розуміють здебільшого такий стан певної територіальної системи, структурні компоненти якої поділені на дві узагальнені групи (центральною й периферійною), сформувалися на основі дії об’єктивних законів територіальної диференціації й концентрації та характеризуються різними параметрами обширу, внутрішньої будови й конфігурації, мають різні функції й властивості та перебувають у тісному діалектичному взаємозв’язку одне з одним [3].

На основі праць ранніх теоретиків розміщення (фон Тьонена, Вебера, Кристаллера, Льоша) у середовищі вітчизняної суспільної географії та регіональної економіки формується концепція територіальних взаємовідносин та перерозподілу господарських функцій між центром і периферією регіону. Так, різні регіони країни складаються з основного ядра (декількох ядер) та підпорядкованої їм периферійної зони й мають складну систему формування регіонального прибутку підприємця, обумовлену характером та інтенсивністю приадаптивних процесів [2]. У їх межах протікають різновекторні та різноінтенсивні процеси природокористування, обміну робочою силою, речовиною, енергією, інформацією, дифузії нововведень та інтелектуального потенціалу, розвиток і поширення ринкових механізмів функціонування господарства, комерційної та підприємницької активності. Переважно вони згенеровані в урбанізованому, соціально-перетвореному середовищі ядра. Однак, у високорозвинених регіонах частина зазначених вище процесів виникає й поширюється в межах периферійної зони (на базі технополісів і технопарків, центрів академічної освіти та ринкової інфраструктури, а також на інноваційних модульних промислових підприємствах, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю).

Здавна було відомо, що провідним природним фактором, який регулює розміщення та ефективність функціонування комерційних підприємств, стає земля та її господарська цінність. Підпорядкування законам земельної ренти істотно впливає на характер розміщення підприємств (фірм, організацій), структуру господарських комплексів, а також на рівень їх прибутковості та комерціалізації.

Концепція регіональної конкурентоспроможності. Під цим терміном здебільшого розуміється просторова форма розвитку внутрішніх і

зовнішніх конкурентних процесів, що виникли на рівні окремих регіонів і посилюються з ускладненням їх функціонального профілю та територіальної структури.

Серед зарубіжних концепцій регіональної політики та менеджменту регіонального розвитку доцільно виділити концепцію промислових кластерів, інформаційно-комунікаційних моделей, «нової економічної географії».

Вагомий внесок у вчення про просторові аспекти конкуренції було здійснено рядом учених у рамках концепції регіональних промислових кластерів. Переваги кластерів над іншими формами розміщення виробництва полягають у формуванні специфічного ринкового середовища, у якому відкриваються широкі можливості до зростання рентабельності й продуктивності праці. В умовах високорозвинених регіонів (особливо, щільно урбанізованих та комунікаційно-розвинених) підвищується мотивація праці, збільшується рівень її інтелектуалізації та інформатизації. Реалізація конкурентних переваг у межах кластера суттєво сприяє підвищенню економічної ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці та рентабельності, оскільки для його підприємств полегшується доступ до кваліфікованої робочої сили, послуг комерційних фінансово-кредитних та посередницьких торговельних організацій, інфраструктурних та науково-освітніх ресурсів.

Узагальнення концептуальних моделей, що описують певні економічні сфери (що дають оцінку окремим видам ресурсів), можна побудувати комплекс моделей для цілей регіонального прогнозування і планування [1].

Вирішення цієї задачі дозволить сформувати економіко-організаційний механізм і методичну базу для дослідження і аналізу розвитку регіону, оцінки достатності ресурсів для реалізації проектів розвитку і стратегічного планування, як запоруки талого розвитку.

Перехід на ринкові відносини корінним чином змінив умови, в яких функціонувала економіка регіону. Ускладнилося положення господарюючих суб'єктів в системі економічних зв'язків, а конкуренція веде до необхідності оновлення технологій, освоєння нових видів продукції, пошуку ринкових ніш, оптимізації інвестиційних процесів на рівні суб'єкта господарювання і регіону, їх активізації.

Таким чином загострення економічної і фінансової ситуації в країні, серйозні деформації в українській економіці, інвестиційна криза підводять до неминучості переосмислення процесу економічних реформ. Очевидною стає необхідність пошуку нових інструментів державного і регіонального регулювання сфери реалізації програм розвитку, створення сприятливого клімату для вкладення вільних фінансових коштів. Можна оспорювати принципи і методику планування, але не планомірність, реалізовану в

рамках цього процесу. Повернення до планування стає необхідністю, особливо у сфері реалізації програм розвитку регіону і співвідношення її з наявними ресурсами для виконання.

Умови господарювання, що змінилися, висунули антитези традиційним передумовам стратегічного планування. Їх суть полягає у тому, що розвиток зовнішнього середовища передбачити неможливо, темпи і радикальність змін перевершують здатність регіонів змінюватися, різноманітність стратегій збільшує нестабільність зовнішнього середовища, стратегії далеко не оптимальні з погляду систем вищого порядку, цілеспрямована дія на майбутні результати функціонування регіону неможлива. Не всі ці умови можна прийняти без обмовок, але проте їх слід враховувати при побудові системи стратегічного планування процесів розвитку регіону.

У регіональному плануванні і реалізації програм розвитку місцевій владі відводиться істотна роль. В зв'язку з цим встає задача про необхідність визначити межі взаємодії і розділення функцій державних, регіональних і місцевих органів влади. При розробці стратегії розвитку території належить визначити пріоритети розвитку економіки, вивірити статус державних, регіональних, муніципальних цільових програм. Це супроводжується визначенням оптимального співвідношення між інвестиційним, фінансовим, природно-ресурсним, податковим і іншими компонентами.

Встановлено, що в цих умовах депресивного стану економіки короткострокові ринкові моделі самі по собі не можуть викликати довгострокових ініціатив, що виходять за межі поточних інтересів, якщо поряд з ними не поставити механізми, націлені на перспективу довгострокового розвитку. Вдосконалення і структуризація послідовності дій регіональної адміністрації в частині дії механізму формування ресурсної бази розвитку з оптимізацією процедур ефективного використання задіяних ресурсів здатне поживити економічні процеси в регіоні. З урахуванням розвитку науки, освіти, культури можливо форсувати розвиток економіки на шляху граничної активізації інтенсифікованого процесу реалізації програм розвитку за рахунок переважно внутрішніх джерел фінансування. В зв'язку з цим передбачається оцінювати і аналізувати основні параметри економічної моделі процесу реалізації проектів розвитку регіону з урахуванням її політичної і соціальної складових.

Механізми, що визначають цільові напрями діяльності адміністрації області в рамках реалізації програм розвитку.

Діяльність адміністрації регіону, орієнтована на досягнення довготривалих цілей розвитку, розуміється як послідовність дій, направлених на досягнення поставлених задач з урахуванням обґрунтування фінансування програм розвитку, продуктивного

використання об'єктів і реалізації їх нових можливостей, які з'являються в процесі експлуатації. Комплексний метод обґрунтування програм розвитку і планів регіону, передбачає різні варіанти зовнішнього фінансування, дозволяє в динаміці враховувати доходи і витрати по всіх періодах планування. При формуванні програми розвитку регіону необхідно визначити її оптимальний стан з урахуванням потоку незалежних доходів і витрат, фінансування адміністрацією всіх проектів і потоку доходів, використаних на поточні потреби. Подібна програма розвитку дозволить оцінити рівень її кінцевого стану і забезпечити заданий потік доходів і витрат на кожен рік.

Будь-яка адміністративна освіта може бути віднесена до одного з трьох типів районів по класифікаційній ознаці „фінансова самозабезпеченість”. „Багаті” регіони, з розвинутою промисловістю, інфраструктурою забезпечують себе самі і мають нагоду підтримати регіональні ініціативи. У регіонах, що розвиваються, високий інвестиційний потенціал, податкові збори покривають витрати бюджету, досить сильний державний сектор, тому від будь-якої непередбаченої зміни політики державної підтримки економіки можуть бути серйозні потрясіння. Тут ведеться часткове державне фінансування у формі допомоги і підтримки. „Потенційно дотаційні” регіони, володіючи високим природно-ресурсним потенціалом (великою інвестиційною місткістю), не в змозі себе профінансувати навіть по нормативах поточного бюджету.

Аналіз функціонування економічних систем регіону указує на розрив між їх потенційною і фактичною ефективністю. Це свідчить про дію гальмуючих чинників. До них відносяться, зокрема: нераціональний розподіл ресурсів; недосконалість економічних стимулів; недостатня якість виконання ухвалених рішень. Мета раціоналізації регіональних планових рішень – збільшення ефекту за рахунок оптимізації структури вкладень і продукції, маневру ресурсами, оптимального реінвестування прибутку.

Цільова функція державної політики і її структура представляють важливі складові елементи макро- і мікроекономічної політики в регіональних заходах. Цілями макроекономічної політики можуть стати: об'єм бюджетного фінансування державних витрат, рівень зайнятості, сукупний попит, темп зростання реальної заробітної плати, „справедливий” розподіл доходів, рівень інвестицій і рівновага платіжного балансу.

Необхідність операції групою цілей при описі регіональних соціально-економічних систем стала причиною того, що в сучасній теорії і практиці організаційного управління домінує багатоцільовий підхід. На зміну пошуку „оптимальних” рішень приходять „субоптимізація” окремих проблем. Безліч цілей необхідна для відображення різноманіття зв'язків організації з складним зовнішнім середовищем. Критерії описують багато

сторін інвестиційної діяльності, але кожний з них має недоліки. Тому багатоцільовий підхід необхідний для виразу різноманіття зв'язків регіону з складним, розділеним на сегменти зовнішнім середовищем.

Висновок. При розробці стратегії сталого регіонального розвитку необхідно приймати до уваги ймовірний хід подій і динамічні процеси економічного, соціального і політичного характеру, а також зрушення в науково-технічному прогресі і структурній політиці. Урахування ймовірних подій і непередбачених тенденцій – ця вимога завжди висувалася при розробці перспектив розвитку регіону, але в даний час, коли відбувається перехід до нових виробничо-економічних відносин, коли фактично формуються якісно нові зв'язки і залежності між регіонами, з одного боку, і зовнішнім світом – з іншого, його значення посилилося. Сьогодні як ніколи важливо всі можливі ситуації оцінювати з позиції ймовірних подій і тенденцій, оскільки, тільки враховуючи їх, можна визначити кращі, пріоритетні напрямки, що реалізують різні траєкторії соціально-економічного розвитку з відповідними наслідками, впливаючими на майбутній стан регіону.

Відповідно до концепції розвитку соціально орієнтованої економіки, кардинального повороту до людини, реалізації основної політики держави, спрямованої на створення умов гідного життя, необхідно встановити соціальні стандарти життєвих умов, критерії та показники ефективності, що повинні бути досягнуті в регіоні. При цьому цілі мають спиратися на кількісні та якісні дані про регіональне співтовариство, мати гнучкість і піддаватися зміні й трансформації залежно від мінливих політичних орієнтирів і від отриманих проміжних результатів.

Список використаних джерел:

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Аакер Д. ; [пер. с англ.] ; под ред. С. Г. Божук. – [7-е изд.]. – СПб. : Питер, 2007. – 496 с.
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : монографія / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов [та ін.] ; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К. : Атіка, 2007. – 864 с. – С. 73.
3. Чернега О.Б. Інноваційна політика міжнародних корпорацій: Навч.посібник/ Чернега О.Б., Білозубенко В.С., Гохберг О.Ю. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. – 207 с.

References:

1. Aaker D. (2007) Stratehycheskoe rynochnoe Management / D. Aaker; [Trans. with Eng.] ed. SG Bozhuk. - [7th ed.]. - St. : Peter, 2007 - 496 p.
2. Actual problems of the development of local self-government in Ukraine: monograph / VA Antonenko, MO Baymuratov, AV Batanov [et al.] eds. V. Kravchenko, MO Baymuratova, AV Batanova. - K.: Atika, 2007 - 864 p. - P. 73.
3. Chernega O.B. Innovation policy international corporations Navch.posibnyk / Chernega OB, Bilozubenko VS Gohberg O. - Donetsk: DonDUET, 2004 - 207 p.

Рецензент: Дацій О.І., д.е.н., професор